

ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 214–219

Дослідження феномена громадянської активності має важливу соціально-психологічну складову, що формує нагальну потребу у посиленні науково-теоретичних досліджень громадської активності як соціально-психологічного явища, що впливає на існування і розвиток будь-якого сучасного суспільства.

У сучасній психології громадська активність особистості розглядається як прояв діяльній природи людини та уособлює собою ініціативний вплив особистості на навколишнє середовище, на інших людей та на себе. З цього погляду громадська активність є засобом розвитку демократичного суспільства загалом, і засобом існування та розвитку соціально-політичної, економічної, культурної сфер суспільства. Вона детермінована суспільними та особистісними інтересами, залежить від мотивів поведінки людини, світосприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру особистості, і разом з пізнавальною та трудовою активністю створює умови для життєвої реалізації особистості. Таким чином, дослідження феномена громадянської активності має важливу соціально-психологічну складову, що формує нагальну потребу у посиленні науково-теоретичних досліджень громадської активності як соціально-психологічного явища, що впливає на існування і розвиток будь-якого сучасного суспільства.

Звернення до цієї проблеми зумовлене кількома важливими причинами. По-перше, у сучасних умовах розвитку громадянського суспільства в країнах Східної Європи особливої значущості набуває проблематика дослідження як соціальної активності у цілому, так і такого її різновиду, як громадська активність. При цьому, якщо раніше феномен громадської активності досліджувався переважно у політичному та правовому аспектах, то на сьогодні дедалі відчутнішою стає потреба у вивченні соціально-психологічних факторів громадської активності. По-друге, не можна не відзначити, що наразі значно зростає актуаль-

ність поглибленого вивчення тих елементів соціальної поведінки індивідів, які до сьогодні здебільшого залишались поза увагою такої науки, як соціальна психологія. Справді, важливим завданням цієї науки є розробка комплексної соціально-психологічної моделі аналізу функціонування сучасного соціуму. У цьому контексті громадська активність постає винятково важливим виміром соціального життя як суспільства в цілому, так і окремих індивідів. Нарешті, по-третє, слід наголосити, що нехтування психологічними аспектами та факторами громадської активності істотно знижує евристичний потенціал тих наукових моделей, які наразі застосовуються для опису зазначених процесів. Справді, громадянська активність є одним із різновидів соціальної поведінки індивідів та їх груп, що за необхідності пов'язано з індивідуальною та груповою психологією. У результаті чого актуальність соціально-психологічного вивчення феномена громадянської активності набуває методологічної актуальності з огляду на перспективи розробки комплексно наукової моделі опису багаторівневих та багатофакторних процесів функціонування й розвитку сучасного соціуму.

Таким чином, ставлячи на меті комплексний соціально-психологічний аналіз поняття громадської активності, маємо вирішити такі конкретні дослідницькі завдання: а) охарактеризувати основні підходи до визначення поняття громадської активності в сучасній соціальній психології; б) визначити основні напрями реалізації громадської активності та їх соціально-психологічні характеристики в аспекті формування й розвитку

громадянського суспільства; в) виявити роль фактора соціальної довіри в системі соціально-психологічних факторів генерування та трансформації громадської активності в умовах неусталених демократій.

Сучасне бачення спрямованості громадської активності базується на визнанні не тільки класових, суспільних інтересів у реалізації громадської активності, а й на визнанні інтересів кожної окремої особистості. Зараз дослідниками соціуму визнається велика роль саме особистісних потреб у формуванні, розвитку та становленні громадської активності: тобто пересічні громадяни можуть об'єднуватися заради досягнення власних цілей та задоволення власних інтересів, але їх взаємодія та співпраця має великий позитивний вплив на розвиток суспільства в цілому. За визначенням Міклоша Санто: "Громадська активність – це участь у житті трудового колективу, у вирішенні суспільних справ. Це реалізація взаємодопомоги. Громадська активність може реалізовуватися в організованих рамках чи поза ними, може здійснюватися за дорученням чи без нього. Її характеристикою є обов'язкова систематичність" [1]. Таким чином, громадська активність належить до соціально-корисної діяльності, яка являє собою доволі складне багаторівневе явище суспільної дійсності. Вона передбачає активні громадські дії з боку суб'єкта суспільних відносин у соціумі та зумовлює регулятивні дії, які спрямовані на досягнення рівноваги між державною владою та владою громади. Громадська активність, як вважає більшість авторів, відображає рівень розвитку громадянської свідомості людини, рівень громадянської культури та взагалі рівень громадянськості особистості. Вона асоціюється з політичною участю, з наявністю політичних партій та неурядових організацій, з різноманітними формами масових рухів тощо [2]. Громадська активність особистості визначається такими кількісними та якісними характеристиками: інтенсивність та свідомість, імпульсивність та раціональність, оперативність та ініціативність, відповідальність та результативність. Рівень розвитку цих характеристик у кожного окремого громадянина свій, інтенсивність реалізації громадської активності дуже індивідуальна [3]. Наразі у соціальній психології виокремлюють п'ять рівнів прояву громадської активності особистості: високий, середній, недостатній, низький та рівень громадської пасивності. За основу визначення рівня активності беруться різноманітні кількісні та якісні індикатори: факти політичної участі гро-

мадянина, прояв електоральної поведінки, факти участі особистості у громадських акціях, членство в громадських організаціях, спілках, групах тощо [4]. Основними напрямками реалізації громадської активності є участь у формуванні та роботі органів влади, участь у виробленні та прийнятті суспільно важливих рішень, контроль за діяльністю органів влади, організація суспільно значущої діяльності, створення різноманітних громадських об'єднань, груп, організацій за суспільними та особистісними інтересами тощо. Ці напрями реалізації громадської активності представляють рівень розвитку громадянськості та громадянської культури у будь-якій державі, дають можливість зробити висновки щодо ступеня демократизації суспільних відносин у країні в цілому.

Водночас, категорія громадської активності виникла та набула свого значення у концептуальних рамках феномена громадянського суспільства як рухома сила його розвитку і становлення. Громадянське суспільство – у вузькому розумінні – це сукупність усіх неполітичних відносин у суспільстві; у широкому розумінні – сукупність усіх суспільних відносин, які перебувають поза зоною контролю держави. Громадянське суспільство – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних та моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради суспільного блага. Різноманітність наукових поглядів на феномен громадянського суспільства зумовлена бажанням спільноти зрозуміти проблему співвідношення держави та громадянського суспільства, необхідністю визначення ролі та функцій цих двох інститутів суспільного ладу. Зробити це намагалися ще в далекому минулому, але й тоді, як і нині, виникало чимало сумнівів щодо одностайності вирішення цього питання. Юрген Хабермас, німецький філософ та соціолог, запропонував розуміти громадянське суспільство як сферу інтеракції та комунікації вільних індивідів, як сукупність недержавних та позаекономічних культурних, професійних, церковно-релігійних організацій та союзів, які формуються на принципах добровільності та відповідальності [5].

Послідовники Ю. Хабермаса, Дж. Коген та Е. Арато, своє бачення громадянського суспільства виказали через його розмежування. Вони визначали проміжний статус громадянського суспільства як статус посередника між громадянами

та державою. Чинником розвитку громадянських суспільств у країнах пострадянського простору вони вважають асоціації та об'єднання, які можуть опосередковувати відносини між цими двома інстанціями. Їхню думку, що громадянське суспільство як інститут істотно відрізняється від громадянського суспільства як руху (зародження, становлення, розвиток), підтримує та розвиває Джон Кін. Утім, незважаючи на велику кількість різноманітних поглядів та концепцій щодо інтерпретації громадянського суспільства, спільним для них є визнання категорії свободи як необхідного чинника його формування та розвитку. На думку багатьох дослідників, представників західної наукової думки, категорія громадянського суспільства дала змогу по-новому підійти до поняття свободи: не як вибору і здобуття, а як розбудови солідарних відносин між вільними індивідами. Відчуття належності до громади, здатність до прояву допомоги, довіри та солідарності, громадська участь, громадська активність – головні риси громадянського суспільства.

Про важливість врахування цих складових процесу демократизації говорять майже всі сучасні дослідники соціуму, вони доводять безпосередній зв'язок між успішним формуванням і розвитком демократичного громадянського суспільства, яке визначається як сфера спілкування, взаємодії, самоорганізації і самоврядування вільних індивідуумів на основі добровільно сформованих асоціацій, захищених необхідними законами від прямого втручання з боку урядових інститутів, та наявності соціального капіталу у кожній конкретній державі. Нині концепція соціального капіталу є достатньо відомою і популярною завдяки її спроможності пояснити механізми формування та функціонування успішного соціально активного громадянського суспільства. Її виникненню сучасна наука зобов'язана дослідникам-соціологам, зокрема Л. Дж. Ганіфану, П. Бурдье, В. Бейкеру, П. Ді Маджіо, Р. Барту, Б. Веллману, Н. Лін, Дж. Коулмену, Р. Патнаму, М. Пелдем, М. Шифф.

Перше вживання терміна “соціальний капітал” пов'язане з ім'ям Л. Ганіфана, американського дослідника, який визначав соціальний капітал через поняття субстанцій, важливих у повсякденному житті людей. До їх складу він зарахував солідарність і соціальні зв'язки між людьми, які належать до будь-якої соціальної групи. Далі розуміння соціального капіталу розвивають відомі дослідники соціальних процесів П. Бурдье, В. Бейкер, П. Ді Маджіо, Р. Барт, Б. Веллман, Н. Лін,

Дж. Коулмен та ін. Їх визначення соціального капіталу обумовлене розумінням його як ресурсу реального та потенційного розвитку насамперед індивідуума, який належить до складу суспільних соціальних мереж. Вплив соціального капіталу на становлення та розвиток громадянського суспільства взагалі представниками цієї думки не розглядається, а тому таке визначення соціального капіталу називають мікрорівневим [6]. П. Бурдье, наприклад, розглядає соціальний капітал як суспільний ресурс соціальних мереж, який функціонує завдяки існуванню особливих зв'язків між людьми – зв'язків, заснованих на емоційному розумінні та довірі. Довіру П. Бурдье розглядає як дуже важливу рису концепції соціального капіталу зокрема, та концепції громадянського суспільства взагалі [7]. В. Бейкер розглядає соціальний капітал як ресурс індивідуального розвитку людини, який вона здобуває з мережі соціальних зв'язків. За А. Портесом, соціальний капітал – це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства у певній соціальній мережі чи у більш широкій соціальній структурі, тобто соціальний капітал продукується включенням індивідів до соціальної структури.

Але є й макрорівневе трактування цього феномена. До його прибічників належать Р. Патнам, М. Пелдем, М. Шифф, Ф. Фукуяма. Цей підхід до трактування соціального капіталу започатковано А. Смітом та А. де Токвілем, і позначає розуміння зазначеного поняття у контексті феномена урбанізму та сусідства [8]. Тобто представники макрорівневого підходу зосереджують увагу на особливостях соціального капіталу як інтегральної цілісної соціальної структури, яка має вплив не тільки на конкретного індивіда, як учасника суспільної групи, а й на формування самої цієї групи, тобто на її розвиток та успішне існування. Це можливо завдяки розвиненій сфері взаємодії та співпраці між людьми, високому рівню довіри та солідарності [9].

До категорії довіри доволі часто звертаються, коли обговорюють питання соціально-політичної культури громадян, їхню громадянську позицію. Однак самостійно феномен довіри до цього часу не розглядався. Західна психологія вирішила цю проблему та поповнила психологічну науку значущими даними про роль довіри у становленні особистості, міжособистісних стосунків, а також її вирішальної функції у системі стосунків людини зі світом. У західній психології довіра доволі часто була предметом окремого аналізу, однак в основному вивчалися його

особливості прояву у зв'язку з іншими феноменами міжособистісної взаємодії і спілкування, а безпосередні характеристики самої довіри залишалися нерозкритими. Довіра до іншого, довіра до самого себе, довіра до світу вивчалися відокремлено, але останнім часом з'явилася наукова необхідність переглянути колишні погляди і повніше зрозуміти сутність цього явища, довідатися, які насправді функції воно виконує. Зробити такий аналіз можливо лише за допомогою інформації, накопиченої іншими науками, зокрема різними напрямками філософської антропології, де довіра представлена як етична категорія моралі і як самостійна форма віри.

Справді, довіра – це насамперед поняття соціально-психологічне. Умови його виникнення і функціонування в суспільстві визначені як психологічними причинами – характерологічними особливостями особистості, особистим досвідом людини, особливостями її виховання, так і соціальними – культурно-історичною традицією, прийнятими в суспільстві нормами взаємодовіри і взаємодопомоги. Рівень взаємодовіри і взаємодопомоги визначається ступенем розвитку моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття й переконання, які стимулюють або блокують довірливе ставлення людини до світу. Як стверджує Алвін Гоулднер, норма взаємності є своєрідним моральним кодом: нам потрібно не заподіювати шкоди, а надавати допомогу тим, хто надає допомогу нам. Іноді людина віддає більше, ніж отримує, але по завершенні тривалого часу вона може сподіватися, що буде встановлено певний баланс взаємодії. Реальні стосунки ступінь їх довірливості, на думку представника західної психології Е. Еріксона [10], формуються з органічного зв'язку дитини з матір'ю: “Мати повинна спілкуватися з дитиною безпомилковою мовою внутрішнього зв'язку, тоді дитина зможе довіряти їй, світу і самій собі”. Інший дослідник довірливості С. Джуард припускає, що стосунки в системі “Людина і світ” обумовлені “нормою довірчості” – “здатністю реагувати довірливістю на довірливість у спілкуванні”. Вона формується ще в дитинстві, залежить від реакції оточуючих на відвертість дитини і залишається практично незмінною у процесі подальшої життєдіяльності індивіда.

Продовжувачами цієї теорії серед інших були Р. Емерсон, К. Кук, Т. Ямагіши. Ці дослідники визначали довіру як надзвичайно важливий фактор солідарності і співробітництва, а П. Еке, фахівець із дослідження узагальненого обміну, вза-

ємодовіру розумів як необхідну умову ефективності співробітництва. Т. Ямагіши і К. Кук у результаті ряду досліджень показали, що люди, які мають високий рівень взаємодовіри, сприяють більшій продуктивності спільної діяльності, і реалізують активний розвиток солідарності. Цей напрям досліджень став надзвичайно популярним, і невдовзі, після перших відкриттів у цій галузі, була встановлена залежність між рівнем довіри й ефективністю функціонування організацій. У процвітаючих організаціях, де довіра є основним принципом, створюються великі зобов'язання, кооперативна злагожденість, позитивна енергія і, як наслідок, підвищується результативність спільної діяльності. Міжнародна організація (*Development Dimension International*) на основі отриманих даних виділила фактори, спрямовані на будівництво і руйнування довіри. До факторів довіри, на їхню думку, можна віднести такі: чесна і відкрита комунікація; демонстрація здібностей і можливостей іншого для досягнення майстерності та компетентності; уміння прислухатися до думки іншого, навіть при незгоді з ним; збереження обіцянок і зобов'язань; взаємодія з іншими і взаємодопомога. До руйнівників довіри належать такі фактори: більша зацікавленість у власнім благополуччі, ніж у благополуччі інших; відхилення від відповідальності за власну поведінку; пасивна позиція у вирішенні колективних проблем. Довіра також може розумітися як настанова або система настанов стосовно світу та самого себе (Д. Бразерс, Т. Говір, Е. Еріксон). Якщо ставлення до довіри негативне, тоді в суспільстві панує прерогатива недовіри й ворожості, відсутня кооперація і солідарність, страждає продуктивність соціально-суспільної діяльності [11]. Відсутність довіри провокує виникнення конфліктів, як винятково міжособистісних, так і загальних, соціальних. Багато західних дослідників стверджують, що, незважаючи на відсутність історичної традиції взаємодовіри, довіру можна розбудовувати. Насамперед людина повинна навчитися довіряти самій собі, своїм почуттям і відчуттям. Тільки тоді, коли вона навчиться цьому, у неї виникне справжнє відчуття впевненості у собі і вона здатна буде до саморозкриття. Онтопсихологи бачать в умінні довіряти собі джерело саморозвитку, самодостатності, справжньої автономності особистості. Довіра визначає “здоров'я” особистості, є вихідним елементом соціального благополуччя індивіда, розбудовує його активність. Представники майже всіх напрямів сучасної західної психології дійшли висновку, що довіра до

себе – це стан успішної самореалізації особистості, основа благополучної її життєдіяльності.

Отже, можемо сказати, що проблема довіри торкається різноманітних соціальних і психологічних аспектів існування особистості у навколишньому світі. Це глобальне явище, сутність якого доволі складно розкрити. Для реалізації цього завдання необхідно аналізувати дані таких наук, як філософія, психологія, соціологія, антропологія, етика й естетика. Однак уже тепер можемо констатувати, що довіра – фундаментальна категорія системи “Людина і світ”. Це соціально-психологічне явище, психологічним механізмом якого є соціальна установка, що формується завдяки одночасній спрямованості психіки людини у світ і в себе самого. Воно одночасно внутрішньоособистісне і соціальне, сприяє об’єднанню особистісних інтересів, бажань і потреб людини з інтересами і потребами суспільства, є основою громадської активності й зумовлює розвиток демократичної держави. Р. Патнам визначає, що успішний розвиток демократії, демократичних відносин у суспільстві підпорядкований успішному розвитку громадянського суспільства, розвиток якого, у свою чергу, залежить від наявності та ефективного функціонування соціального капіталу. Ф. Фукуяма визначає можливий шлях розвитку та становлення соціального капіталу через релігію, культурні традиції та історичну узвичаєність, у своїх поглядах він наполягає на тому, що невід’ємним елементом соціального капіталу є взаємне спілкування, яке зумовлює можливість створення громадських асоціацій, об’єднань, організацій.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати такі висновки. По-перше, концепція соціального капіталу, яка визначає вагомий роль соціальних надбань у розвитку громадської активності народу, наближає до розуміння важливості урахування ментальності, коли йдеться про психологічні механізми формування дієздатної громади. По-друге, проблеми нової державної політики сліпого насадження західної системи демократичних цінностей в умовах особливого, незахідного культурного простору перехідних держав довела зна-

чуність соціально-психологічної та культурної специфіки соціуму в процесі прийняття та функціонування демократичних принципів. По-третє, культурна та історична спадщина суспільних відносин у перехідних державах часто демонструє свою відмінність від класичної західної культури громадського співіснування, що стало підставою для розробки регіональних моделей розвитку демократії. Розуміння того, що демократичний розвиток залежить від рівня розвитку інститутів громадянського суспільства, спонукала велику кількість суспільних діячів, науковців, представників громадськості почати пошук таких шляхів розвитку громадської активності, які відповідали б сучасній дійсності та враховували культурно-психологічні особливості того чи іншого народу.

Література

1. Хзрінські Л. Неписані правила. – К.: Політвидав України, 1988. – С. 9.
2. Хомуленко Т. Дихотомія “авторитарність-демократичність” в онтогенезі особистості // Психологія суспільства. – 2004. – № 4. – С. 146–153.
3. Ключев А. В. Политическая активность и формирование гармонично развитой, общественно активной личности. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – С. 25.
4. Мискевич А. Б. Общественно-политическая активность. Сущность, проблемы развития. – Минск : Наука и техника, 1991. – С. 10–15.
5. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб.: Наука, 2000.
6. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К.: Вид-во Соломії Павличенко “Основи”, 2001. – С. 112–114.
7. Бурдые П. Социальное пространство и генезис классов // Вопросы социологии. – 1992. – Вып. 1. – С. 17–33.
8. Токвиль А. де. Демократия в Америке. – М.: Прогресс, 1992. – С. 33.
9. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 25–41.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Университет, 1996.
11. Скрипкина Т. П. Психология доверия. – М.: Издат. центр “Академия”, 2000. – С. 22.

Проаналізовано проблему визначення поняття громадської активності як важливого соціально-психологічного фактора існування і розвитку сучасного громадянського суспільства. Досліджено основні теоретичні і методологічні підходи до визначення соціально-психологічного змісту громадської активності та її значення в загальній структурі соціальної активності.

Проанализировано проблему определения понятия гражданской активности как важного социально-психологического фактора существования и развития современного гражданского общества. Исследованы основные теоретические и методологические подходы к определению социально-психологического содержания гражданской активности и ее значение в общей структуре социальной активности.

The article examines the problem of defining the concept of civic engagement as an important socio-psychological factor of the existence and development of modern civil society. The author explores the major theoretical and methodological approaches to the definition of socio-psychological content of civic engagement and its importance in the general structure of social activity.

Надійшла 6 квітня 2011 р.